

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 811.161.2: 81'373.422

Н. М. Бобух

ОКСИМОРОННІ СИНТАГМИ В МОВОТВОРЧОСТІ ІВАНА ДРАЧА

Стаття присвячена актуальній і цікавій проблемі сучасної лінгвостилістики – дослідженню оксиморонів, які ґрунтуються на антонімічних лексемах. У пропонованій розвідці проаналізовано оксиморонні синтагми, зафіксовані в поетичному словнику І. Драча.

Виокремлено функціонально-семантичні групи й підгрупи оксиморонних синтагм з урахуванням їхньої продуктивності. Виявлено способи поєднання семантично протиставлюваних компонентів в одне змістове та структурне ціле. Схарактеризовано оксиморонні синтагми за формальною структурою, визначено їхні стилістичні функції в досліджуваних поетичних текстах.

Ключові слова: аномінація, емотивно-оцінні оксиморони, оксиморонні синтагми, парцеляція, поетичний словник, позитивна і негативна оцінність, стилістичні функції, функціонально-семантичні групи.

Статья посвящена актуальной и интересной проблеме современной лингвостилистики – исследованию оксиморонов, которые базируются на антонимических лексемах. В предложенной работе проанализированы оксиморонные синтагмы зафиксированные, в поэтическом словаре И. Драча.

Выделены функционально-семантические группы и подгруппы оксиморонных синтагм с учетом их продуктивности. Выявлены способы соединения семантически противопоставляемых компонентов в одно смысловое и структурное целое. Охарактеризованы оксиморонные синтагмы по формальной структуре, определены их стилистические функции в исследуемых поэтических текстах.

Ключевые слова: аноминация, эмотивно-оценочные оксимороны, оксиморонные синтагмы, парцеляция, поэтический словарь, положительная и отрицательная оценочность, стилистические функции, функционально-семантические группы.

The article deals with an actual an interesting problem of modern linguostilistics, study of oxymorons, which are based on antonymic lexems. The objective of the proposed research is to analyze oxymoron syntagms mentioned in I. Drach's poetry dictionary.

© **Бобух Н. М., 2015**

Reaching the objective fixed suggests the fulfilment of the following tasks:

1) to identify functional and semantic groups of oxymoron syntagms, discovered in the poetry of I. Drach; 2) describe the ways of combining semantically opposed constituents into one meaningful and structural whole; 3) to characterize oxymoron syntagms according to their formal structure; 4) to define stylistic functions of oxymoron syntagms.

As a result of the research carried out it is established that oxymoron syntagms which are characteristic of I. Drach's poetical style fulfil different semantic functions, they characterize an individual in a contrastive way and show contradictory nature of objects, phenomena and processes of objective reality. Among all the suggested functional and semantic groups of oxymorons emotive and evaluative contrastives are the most productive, the poetry being able to penetrate a person's interior, to reflect different feelings and anxieties of the lyric character.

It is established that oxymoron syntagms are formed by combining symmetric and asymmetric antonyms, by combining lexems which contain contrarian semes and by anomination.

The analysis carried out discovered three productive types of oxymorons according to their formal structure: oxymorons-complex words, oxymoron word combinations and oxymorons with the structure of the sentence. In I. Drach's poetry the most predominant are oxymoron syntagms having a form of subordinate word combinations (substantive, adjective, verbal and instantive).

In the studied poetry texts the stylistic functions of oxymorons are to highlight the contrastive emotional state of the lyric character, to describe his / her interior formed with polar feelings and anxieties caused by a particular phenomenon. Oxymoron syntagms also underline contradictory nature of objects and phenomena of objective reality, strengthen the ironic attitude to the things described, and make the text more emotionally expressive.

The perspective of the further research is to study oxymoron syntagms in the poetry of other authors.

Key words: anomination, emotive and evaluative oxymorons, oxymoron syntagms, parcellation, poetic vocabulary, positive and negative evaluation, stylistic functions, functional and semantic groups.

Поезії І. Драча властиві звертання до найгостріших проблем сучасності, вболівання за свій народ, за Україну, заглибленість у сьогодення й минувшину, любов і шана до людини, емоційність і суб'єктивність переживань. «Духовна жага, жадібність до пізнання й переживання світу та випробовування різних підходів до нього, енергія самостворення, – зазначає в передмові до поетичної збірки І. Дзюба, – притаманні Іванові Драчеві такою мірою, як небагато кому в українській літературі» [2, с. 5].

Мовотворчості поета присвячені наукові розвідки С. Єрмоленко [3, с. 246–256], Л. Пустовіт [5, с. 257–262], Л. Тихої [7] та ін.

Мета пропонованої статті – проаналізувати оксиморонні синтагми в поетичному словнику І. Драча.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) виокремити функціонально-семантичні групи оксиморонних синтагм, виявлених у поезії І. Драча; 2) описати способи поєднання семантично протиставлюваних компонентів в одне змістове та структурне ціле; 3) схарактеризувати оксиморонні синтагми за формальною структурою; 4) визначити стилістичні функції оксиморонних синтагм.

Матеріалом дослідження є оксиморони, зафіксовані в збірці І. Драча «Берло : Книга поезій» [2], яка охоплює вірші та поеми з поетичних збірок, що виходили впродовж 1962–2005 рр., а також твори, раніше не опубліковані.

Для поетичного ідіолекту І. Драча характерними є оксиморонні синтагми, що ґрунтуються на використанні семантично протиставлюваних лексем, які в єдності виражають нове поняття.

Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що в досліджуваних поезіях оксиморонні синтагми виконують різноманітні семантичні функції, які можна об'єднати в такі функціонально-семантичні групи: 1) оксиморонні синтагми як засіб характеристики людини; 2) оксиморонні синтагми як засіб оцінки предметів, явищ і процесів об'єктивної дійсності.

Переважають у віршованих текстах оксиморонні синтагми першої групи, які, зокрема, характеризують внутрішні риси індивідуума, його поведінку, характер, вчинки: *відверта яка й потайна; дика, впокорена; дурість з розуму; мудраї-недоріки; мудрий блазень; мудрі просторіки; руйнівного і творчого; злого і доброго; тупість мудреців*. Напр.: *Я ж дика, впокорена, зла, / Смага доторкнулась чола, / Волосся заправлено в стьоожку* [2, с. 205]; *І не можу я досі убгати / у своє розуміння генія / Простоти поєднання двох див – / Руйнівного і творчого, злого*

і доброго – / У його [Леонардо да Вінчі] незбагненній істоті [2, с. 363].

Такі поєднання протилежних за значенням лексем надають «кожному семантичному елементові характер несподіваності, підвищуючи інформаційне навантаження» [4, с. 719].

Найпродуктивнішими є оксиморони, які характеризують психічний стан, емоції, почуття. Позитивно оцінну маркованість конотують традиційні для поетичного словника лексеми *щастя, любов*, негативну – *горе, біль, жах, сльоза, сум*. У поезії І. Драча переважають оксиморони, у яких означення характеризує позитивне емоційне забарвлення, а означуване – негативне, що пов'язане з намаганням автора пом'якшено передати душевні переживання ліричного героя, реакцію на негативні життєві ситуації: *горе – щасливе горе, жах – солодкий жах, сльоза – щаслива сльоза, сум – ніжний сум*.

Оксиморонні синтагми, у яких негативно маркований атрибут поєднаний з означуванням іменником, що репрезентує позитивне емоційне забарвлення, менш продуктивні: *любов ненависна, мила немила*.

Зафіксовано також емотивно-оцінні оксиморони, які ґрунтуються на дієслівній опозиції *сміятися (реготати) – плакати (ридати)*: *сміється в сльозах, із лиха сміється, плакав від реготу, у щасті ридав, всміхнена ридав*.

Загальновживані фразеологічні одиниці, в основі яких лежать семантично протиставлювані лексеми, зазнають у поетичних творах І. Драча індивідуально-авторських трансформацій: антонімічна заміна компонента – *регоче ридма* (пор.: *ридма ридати*), *закляті друзі* (пор.: *заклятий ворог*), поширення стійкого звороту через додавання до його складу нових компонентів – *хоч сядь і сонячно-буйно плач* (пор.: *хоч сядь та й плач*).

Оксиморонні сполучення зазначеної функціонально-семантичної підгрупи дають змогу в лаконічній і незвичній формі розкрити складність та суперечність почуттєвої сфери: *...Більше року сотається – / Любов молода ненависна – / Ненависна, бо звідки / Ти іншої візьмеш любові* [2, с. 633]; *(Моцарт плакав від*

реготу пилки – / Ти не зрониш сльозу на Хрещатик). / Він неквапно співав сьогодні [2, с. 212].

Менш поширені, як свідчить фактичний матеріал, оксиморонні синтагми, що характеризують релігійні уявлення індивідуума: *безгрішний і тому – мій гріх, в раю пекла болять, в безбожності побожно, пекло раєм зветься*. Напр.: *Мій спокою! Катастрофічно / Мені в тобі – та все ж полеж / Тут біля босих ніг моїх, / Бездонний спокою, без меж, / **Безгрішний і тому – мій гріх!**.. [2, с. 78]; *Гори у тюрмах сонця не бачать. Дню / мій неситий, / Як мені в твоїм **раю пекла** твої болять [2, с. 315].**

Оксиморони, які належать до другої функціонально-семантичної групи, у досліджуваних поетичних текстах характеризують природні властивості, явища, пори року: *найпалкіший холод, сонячний грім, грім солодкий і солоний, холодний вогонь, холоднюча спекота; осінь-весна, вогонь зими*. Такі оксиморонні сполучення пов'язані із загальним процесом індивідуально-художнього мислення й особливостями світогляду митця: *Десь там, в **найпалкішому холоді**, / Ген там, в **холоднючій спекоті**, / Таємниця життя вибухала, / Золотиста і зірна насподі [2, с. 264]; *І шумом, шаманським шептанням, / Настирливим шурхотом сну / Приходиш і ти, як остання / Зоря у цю **осінь-весну** [2, с. 349].**

Оксиморонні синтагми цієї підгрупи вжито й для передавання почуттів індивідуума: *А Пушкінські ті гори – Святогори, / А та Чернеча над Дніпром своїм: / Повітря горне Вас до себе горне, / Князь-теноре, Ви – **сонячний мій грім!** [2, с. 318].*

Виокремлено оксиморони, що характеризують просторові поняття: *безкордонний рубіж, найвищі глибини, найглибші висоти*. Поєднання семантично непокєднуваних лексем з локативним значенням дає змогу підкреслити складність і суперечність зображуваного факту, ставлення до нього індивідуума: *Отам, у **найвищих глибинах**, / Отам, у **найглибших висотах**, / Таємниця, наша вічна жар-птиця, / Наше серце бездонням висотує... [2, с. 264].*

Урізноманітнюють поетичну мову оксиморони, які

характеризують смакові властивості: *крона гірка і медяна, мед сонячно-гіркий, погіркли меди, найгіркіший солод, гіркава й солодкава (кава)*. У наведених оксиморонних сполученнях епітети *гірка, гіркий, найгіркіший, гіркава* репрезентують значення 'неприємний, тяжкий, сповнений горя, біди', а лексеми *медяна, солодкава*, навпаки, характеризують думки й почуття людини, які виражають задоволення, радість, насолоду.

Поєднання цих атрибутів із семантично контрастними словами використані для створення оригінальних, суперечливих у своїй основі образів: *Сонечок п'ятірко... засинаю... / Наді мною пальчики-зірки... / Чебрецевий, в серце поринаючий, / Мед ваш, рідні, сонячно-гіркий...*[2, с. 107]; *Ген там з найгіркішого солоду, / Ген там з найсолодшого болю / Зростала вона [таємниця] аж блакитна від голоду / І рвалася тужно на волю* [2, с. 263].

Для ідіостилю І. Драча показові оксиморони, складники яких виражають колористичні характеристики: *біла, аж чорна; чорний, аж сивий; все чорне – біле; найсвітліший змрок; найтемніше світло*. Напр.: – *Ти [береза] вся біла, вся біла, аж чорна. / – А ти чорний весь, чорний, аж сивий* [2, с. 546]; *Уся – з найтемнішого світла, / Уся – з найсвітлішого змроку / Борсалась Таємниця, то темнава, то світла, / Долаючи купіль жорстоку* [2, с. 263].

У складі оксиморонних синтагм фіксуємо й традиційну для поетичного словника лексему *тиша*: *дзвонить тиша, тиша громом вибухає, найкраща музика – це тиша*. «Мотив тиші, – зазначає С. Єрмоленко, – загалом належить до улюблених авторових образів. Він показує широку амплітуду значень поетичного слова – від конкретності, предметності і відповідних відчуттів до узагальнення, формування логічно-понятійних зв'язків, витворення власне символічного значення слова» [3, с. 253].

В основі оксиморонних синтагм, як свідчить фактичний матеріал, лежать різні способи поєднання семантично протиставлюваних компонентів в одне змістове та структурне ціле.

Виокремлено оксиморони, утворені на основі поєднання симетричних (повних, загальномовних) чи асиметричних (неповних, «квазіантонімів») антонімів, яким властива морфологічна однотипність. На відміну від протиставлення, контрастні поняття в них зливаються (одному денотатові приписують одночасно протилежні ознаки, непоєднувані з погляду формальної логіки): *Моя рука, / Гаряча і тремка, / Торка / Її [калини] холодні полум'яні перса* [2, с. 84].

Незначну частину оксиморонів, засвідчених у досліджуваних творах, утворюють лексеми з антонімічними коренями. Такі оксиморонні словосполучення співвідносні з опозиціями, конституенти яких перебувають у регулярних антонімічних відношеннях на зразок *щасливе горе* (пор.: *щастя – горе*) або *любов ненависна* (пор.: *любов – ненависть*). Приміром: *Звідтіл ми пішли, звідтіл, / Де тісно – самому, а двом – простору. / Навишпінках за нами, навишпінках / Йшло назирці щасливе горе* [2, с. 107].

В окремий різновид виокремлюємо оксиморонні словосполучення з компонентами – міжчастиномовними антонімами, у змістовій структурі яких, крім спільної семи, наявні непоєднувані контрарні семи, що водночас взаємно виключають і взаємно передбачають одна одну. Наприклад, складники вислову *холодний вогонь* мають значення: *холодний* – ‘який має низьку або відносно низьку температуру (про повітря, вітер і т. ін.)’ [6, т. 11, с. 116]; *вогонь* – ‘розжарені гази, що виділяються під час горіння й світяться сліпучим світлом; полум'я’ [6, т. 1, с. 715]. Оксиморон утворено на основі спільної семи ‘температура’, що зумовлює поєднання лексем в одну синтагму, і контрарних сем ‘холодний’ – ‘гарячий’ як виразників діаметральної протилежності, пор. також: *закляті друзі, ніжний рев, сонячний грім, найпалкіший холод* та ін. Напр.: *Куди воно дівається – життя? / Якби мені було якесь знання, / То я ще б, може, трохи дурнем жив / І над вогнем холодним ворожив* [2, с. 694].

У поезії І. Драча зафіксовано оксиморони, утворені зі спільнокореневих лексем, протилежні відношення між якими

мотивовані значенням префікса. У таких моделях наявна експліцитно виражена (через заперечні частки, префікси із заперечним значенням) форма протиставлення. Серед оксиморонів, відзначених у поетичних контекстах, трапляються спільнокореневі субстантивні або атрибутивні словосполучення, у яких антонімічність виражена за допомогою префіксів *не-*, *без-*, які, приєднуючись до прикметника, надають йому значення 'такий, що не має чогось, позбавлений чогось'. Префіксальна лексема набуває значення, протилежного спільнокореновому безпрефіксному відповідникові: *мила немила, невинна вина, неточний у точності, бездонне дно* та ін. Приміром: *Вино – солоне. Небо – червоне. / Чорний папір. Мила немила* [2, с. 33].

У структурі оксиморонних синтагм зафіксовано вживання атрибутива з подвійним префіксом однакової семантики: *Непомічена прийшла людина. / Непоміченою тихо вмерла. / Стань! / Тяжка провина безневинна / Крила над тобою розпростерла* [2, с. 44].

Оксиморони в досліджуваних поетичних текстах мають переважно форму підрядного словосполучення. За морфологічним вираженням головного слова оксиморонної синтагми виокремлюємо: а) субстантивні: *банкет смертей, безкордонний рубіж, біль щастя, вогонь зими, лихе добро, мертві душі, ніжний сум, щасливе горе* та ін.; б) ад'єктивні: *весела в сльозах*; в) дієслівні: *впізнав до невпізнання, всміхнена ридає, плакав від реготу, сміється в сльозах, регоче ридма, із лиха сміється, у щасті ридаю* та ін.; г) інстантивні: *в безбожності побожно, задом наперед, передом назад*.

Незначну частку оксиморонів у мовотворчості І. Драча утворюють словосполучення із сурядним зв'язком складників. У таких конструкціях граматично незалежні компоненти об'єднані в одне значеннєве й структурне ціле за принципом обов'язкової морфологічної однотипності за допомогою сурядних сполучників чи без них, лише інтонаційно: *відверта й потаємна; дзвінка, та німая; дика, впокорена; гірка і медяна (крона); гіркава й солодкава (кава); жорстоко і солодко* та ін. Приміром: *А пісня без слова дзвінка, та німая* [2, с. 233]; *Старезна струна,*

басова, мідяна. / А крона корони, гірка й медяна, / Зеленою магмою в хмарах застигла / На сонячних карих розжарених тиглях [2, с. 82].

Між конституентами оксиморонів можливі також відношення предикативності. Формальним засобом їх реалізації є речення, у якому члени оксиморона виконують синтаксичні функції підмета й присудка, утворюючи предикативне ядро: *погіркли меди, дзвонить тиша, сміялась жура.*

Афористичного звучання набувають у поетичному словнику І. Драча оксиморонні синтагми зі структурою речення: *Слава смерті – служниці життя; Мить мізерну вічність наповни; У закони лягла беззаконністю; Добро шукала поміж зла; Новим брунькує хай старе; Смерть поховати в безсмертя* та ін.

У досліджуваних текстах актуалізованими є оксиморони – okazіональні складні слова, утворені злиттям двох ад'єктивів, переважно за зразком композитів: *криворівно, рівнокриво*; оксиморони, утворені за взірцем юкстапозитів: *мудраї-недоріки, осінь-весна, пам'ять-непам'ять, сонячно-гіркий.*

Оксиморонні синтагми, виявлені в аналізованих віршованих текстах, виконують семантико-стилістичні функції увиразнення контрастного психічного стану людини. Напр.: *З тобою [Грузіє] й горе – не біда, / З тобою й **смуток – щастя!*** [2, с. 310]; *...І рідною матусею зову, / І падаю в пахучу мураву, / І до колін солоних припадаю, / І в **щасті** непоганьбленім **ридаю**...* [2, с. 383].

Оксиморони підкреслюють суперечливу сутність зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності: *Стенається жура в твоїх очах веселих / Під вітру владний рик, під моря **ніжний рев*** [2, с. 350]; *Звідки воно, те прищестя / Таланту, неначе гріха, / Що навіть на **дні бездонному** / Й **росиночки** не висиха?* [2, с. 598].

Відзначаємо й поетичні контексти, у яких оксиморонні синтагми підсилюють іронічне ставлення до зображуваних фактів, до персонажів: *Ця **дурість з розуму** навіки / Безсмертне сипле нам насіння / І ми прямуємо – каліки – / За поколінням покоління...* [2, с. 788]; *Політичний метр як метр / Йде він*

[І. С. Плющ] *зростом в кілометр / Чуба кинувши назад / На посаду без посад* [2, с. 766].

Характерним для мовотворчості І. Драча є парцеляція компонентів оксиморонної синтагми, що особливо підсилює експресію оповіді. «Парцеляція, – наголошує Н. Гуйванюк, – як спосіб комунікативної реалізації висловлення є функціонально значущим відхиленням від типового зразка, яке виявляється в максимальній актуалізації парцельованого компонента (певного відрізка цілісного висловлення)» [1, с. 90]. Напр.: **Як все далеко! Як все близько!** / *А ластівка все не вмира...* [2, с. 302]; **Чому дурні ми? Бо розумні. / Чому ми бідні? Бо багаті. / Ця істина приходить в трумні – / В останній ув сосновій хаті** [2, с. 788].

Отже, показовими для поетичного ідіолекту І. Драча є оксиморонні синтагми, які виконують різноманітні семантичні функції: контрастно характеризують індивідуума, передають суперечливу сутність предметів, явищ і процесів об'єктивної реальності. Серед досліджених функціонально-семантичних груп оксиморонів найпродуктивніші емотивно-оцінні контрастиви, адже поезії властиве проникнення у внутрішній світ людини, відображення різноманітних почуттів і душевних переживань ліричного героя.

Оксиморонні синтагми утворені поєднанням симетричних і асиметричних антонімів; поєднанням лексем, у значеннєвій структурі яких наявні контрарні семи; аномінацією.

Проведений аналіз засвідчив три продуктивні типи оксиморонів за формальною структурою: оксиморони – складні слова, оксиморонні словосполучення й оксиморони зі структурою речення. Переважають у поезії І. Драча оксиморонні синтагми, що мають форму підрядних словосполучень (субстантивні, ад'єктивні, дієслівні, інстантивні).

У досліджуваних поетичних текстах оксиморони виконують стилістичні функції увиразнення контрастного душевного стану ліричного героя, відображення його внутрішнього світу – світу полярних почуттів і переживань, викликаних певною подією. Оксиморонні синтагми також підкреслюють суперечливу сутність зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності,

підсилюють іронічне ставлення до зображуваного, надають тексту емоційної виразності.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні оксиморонних синтагм на матеріалі поетичних текстів інших авторів.

Бібліографічні посилання

1. **Гуйванюк Н.** Синтаксичні експресеми з антиципацією / Н. Гуйванюк // Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. пр., присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / відп. ред. академік НАН України В. Г. Складенко. – К., 2007. – С. 84–92.
2. **Драч І. Ф.** Берло : Книга поезій / І. Ф. Драч; передмова І. М. Дзюби. – К. : Грамота, 2007. – 912 с.
3. **Єрмоленко С. Я.** Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – С. 246–256.
4. **Лотман Ю. М.** О поэтах и поэзии / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ, 1996. – 848 с.
5. **Пустовіт Л. О.** Семантика кольору у І. Драча і Б. Олійника / Л. О. Пустовіт // Культура української мови : довідник; за ред. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – С. 257–262.
6. **Словник української мови** : В 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
7. **Тиха Л. Ю.** Метафора в поетичному дискурсі Івана Драча : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Лариса Юріївна Тиха. – К., 2007. – 222 с.